

DOI 10.31865/2414-9292.24.2025.349759

УДК 371.13:005.32

ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ В ПРОЦЕСІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ

Ольга Марченко

доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри соціології та психології,
Харківський національний університет внутрішніх справ
м. Харків, Україна
ORCID ID 0000-0003-1007-9560
Marchenko_8@ukr.net

Ірина Сидоренко

Кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри інженерії та фундаментальних дисциплін
Навчально-науковий інститут логістики,
Національна академія Національної гвардії України
м. Харків, Україна
ORCID ID 0000-0001-7434-682X
sept22@ukr.net

Анотація. Стаття присвячена теоретичному обґрунтуванню системи принципів формування громадянської компетентності майбутніх офіцерів Збройних Сил України в процесі їхньої фахової підготовки. Актуальність дослідження зумовлена трансформацією ЗСУ відповідно до стандартів НАТО та потребою підготовки офіцерів нового типу, які поєднують високі бойові якості з усвідомленням громадянської відповідальності, повагою до прав людини та принципів демократії. У статті розкрито сутність громадянської компетентності майбутнього офіцера як інтегрованої якості особистості, що включає когнітивний, ціннісно-мотиваційний та діяльнісний компоненти. Представлено цілісну систему принципів, структуровану за трьома групами: загальнодидактичні (науковості, систематичності, свідомості, доступності, наочності), специфічні (патріотичної спрямованості, демократичності, громадянської відповідальності, правової культури, полікультурності, єдності професійної та громадянської ідентичності) та організаційні принципи (інтеграції, рефлексивності, соціального партнерства, моделювання професійних ситуацій, особистісного прикладу). Обґрунтовано, що дотримання цієї системи принципів створює необхідні умови для формування нового покоління українських офіцерів – професіоналів, здатних захищати не лише територію держави, а й демократичні цінності та конституційний лад України.

Ключові слова: громадянська компетентність; фахова підготовка офіцерів; Збройні Сили України; принципи формування компетентності; військова освіта; патріотичне виховання; демократичні цінності.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Сучасний етап розвитку

Української держави, що характеризується протидією збройній агресії та поглибленням євроатлантичної інтеграції, висуває якісно нові вимоги до професійної підготовки офіцерського корпусу Збройних Сил України. В умовах, коли армія виконує не лише оборонну функцію, а й виступає важливим суб'єктом захисту демократичних цінностей та конституційного ладу, особливого значення набуває проблема формування громадянської компетентності майбутніх офіцерів.

Актуальність дослідження зумовлена кількома чинниками. По-перше, трансформація Збройних Сил України відповідно до стандартів НАТО передбачає підготовку офіцерів нового типу – професіоналів, які поєднують високі бойові якості з усвідомленням своєї громадянської відповідальності, повагою до прав людини та принципів демократії. По-друге, досвід ведення бойових дій засвідчив, що моральний дух, патріотична мотивація та громадянська свідомість військовослужбовців є не менш важливими факторами боєздатності, ніж технічна оснащеність та тактична підготовка. По-третє, процеси демократизації українського суспільства вимагають переосмислення традиційних підходів до військової освіти, подолання авторитарних практик та формування в майбутніх офіцерів здатності до критичного мислення, самостійного прийняття рішень у складних морально-етичних ситуаціях.

Аналіз практики функціонування вищих військових навчальних закладів (ВВНЗ) України свідчить про певну суперечність між декларованими цілями формування громадянської компетентності курсантів та реальним станом справ. Громадянське виховання часто зводиться до окремих виховних заходів, не інтегрується в систему фахової підготовки, залишається периферійним щодо основних освітніх завдань. Відсутня цілісна система принципів, які б визначали стратегію та тактику формування громадянської компетентності у взаємозв'язку з професійним становленням майбутнього офіцера.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичною основою дослідження стали праці вітчизняних науковців з проблем військової освіти (О. Барабанщиков, В. Ягупов, О. Торічний, М. Нещадим), громадянської освіти та виховання (О. Пошетун, Т. Смагіна, К. Чорна), компетентнісного підходу в освіті (Н. Бібик, О. Овчарук, О. Пошетун). Водночас питання принципів формування громадянської компетентності саме майбутніх офіцерів як цілісної системи не отримало достатнього наукового обґрунтування.

Мета статті полягає в теоретичному обґрунтуванні системи принципів формування громадянської компетентності майбутніх офіцерів Збройних Сил України в процесі їхньої фахової підготовки.

Результати дослідження. Ключовим поняттям нашого дослідження є громадянська компетентність, яка в сучасній педагогічній науці розглядається як інтегративна якість особистості, що забезпечує її здатність до свідомої участі в житті суспільства на основі демократичних цінностей, поваги до прав людини, відповідального ставлення до виконання громадянських обов'язків. Громадянська компетентність включає систему знань про державу, право, громадянське суспільство, ціннісні орієнтації патріотичного та демократичного характеру, а також уміння реалізовувати громадянські права та обов'язки в конкретних життєвих ситуаціях.

У контексті військової освіти громадянська компетентність набуває специфічних рис. Ми визначаємо громадянську компетентність майбутнього офіцера як інтегровану якість особистості військового фахівця, що включає усвідомлення конституційного обов'язку захисту Вітчизни, готовність до самопожертви заради незалежності та територіальної цілісності держави, здатність поєднувати беззаперечне виконання військового обов'язку з повагою до прав людини, дотримання норм міжнародного гуманітарного права, а також уміння бути провідником демократичних цінностей у військовому середовищі та суспільстві.

Фахова підготовка майбутніх офіцерів – це цілеспрямований, організований процес формування у ВВНЗ системи професійних компетентностей, необхідних для виконання службово-бойових завдань на первинних офіцерських посадах. Фахова підготовка включає навчальну, методичну, наукову та виховну складові, реалізується через систему навчальних дисциплін, практичної підготовки, самостійної роботи курсантів.

Під принципами в педагогіці розуміють основні, вихідні положення, що визначають зміст, організаційні форми і методи навчально-виховного процесу відповідно до його загальних цілей та закономірностей. Принципи формування громадянської компетентності майбутніх офіцерів – це система взаємопов'язаних вимог до організації освітнього процесу у ВВНЗ, дотримання яких забезпечує ефективне становлення курсанта як громадянина-патріота та професійного захисника держави.

Аналіз наукових джерел та специфіки військової діяльності дозволяє виділити в структурі громадянської компетентності офіцера три взаємопов'язані компоненти:

- *когнітивний компонент*, який включає систему знань про конституційні основи Української держави, права та обов'язки громадян; історію українського державотворення, національно-визвольних змагань; сутність демократії,

правової держави, громадянського суспільства; міжнародне гуманітарне право, Женевські конвенції; сучасні загрози національній безпеці України; євроатлантичні цінності та стандарти демократичного цивільного контролю над збройними силами; морально-етичні засади військової служби;

- *ціннісно-мотиваційний компонент*, що охоплює: патріотизм як любов до України, готовність до самопожертви заради її захисту; громадянську гідність, усвідомлення своєї причетності до долі держави; відповідальність за виконання конституційного обов'язку захисту Вітчизни; повагу до прав людини, цінності життя кожної особистості; толерантність, повагу до культурного різноманіття; неприйняття корупції, свавілля, порушень законності; прихильність до демократичних цінностей та принципів верховенства права; професійну честь та етичні стандарти офіцера; мотивацію до постійного самовдосконалення як громадянина та професіонала;

- *діяльнісний (поведінковий) компонент*, який передбачає сформованість умінь та навичок керуватися у службовій діяльності Конституцією, законами України, статутами ЗСУ; приймати рішення у складних морально-етичних ситуаціях на основі демократичних цінностей; дотримуватися норм міжнародного гуманітарного права в бойовій обстановці; протидіяти проявам дискримінації, порушенням прав людини; конструктивно взаємодіяти з представниками різних соціальних, етнічних, релігійних груп; критично аналізувати інформацію, протидіяти пропаганді та маніпуляціям; здійснювати громадянську позицію через активну участь у житті військового колективу та суспільства; бути взірцем для підлеглих у питаннях законослухняності, моральності, патріотизму.

Зазначені компоненти перебувають у діалектичному взаємозв'язку: знання формують ціннісні орієнтації та переконання, які, у свою чергу, спонукають до відповідних дій; практична діяльність поглиблює знання та зміцнює ціннісні установки.

Формування громадянської компетентності майбутніх офіцерів здійснюється на основі законодавчої та нормативної бази, яка визначає вимоги до підготовки військових фахівців в Україні. Конституція України встановлює, що захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України є обов'язком громадян України (ст. 65). Це конституційне положення є вихідним для розуміння місії офіцера як громадянина, що добровільно взяв на себе підвищену відповідальність за безпеку держави.

Закон України «Про вищу освіту» визначає, що метою вищої освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її

талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей, виховання відповідальних та свідомих громадян. Ці положення в повній мірі стосуються і військової освіти.

Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу» визначає правові засади військової служби, права та обов'язки військовослужбовців, що створює правове підґрунтя для формування у курсантів розуміння специфіки їхнього громадянського статусу.

Стратегія національної безпеки України та Воєнна доктрина України визначають пріоритети розвитку Збройних Сил, серед яких важливе місце посідає формування професійного, патріотично налаштованого офіцерського корпусу, здатного ефективно виконувати завдання оборони держави в умовах сучасних викликів.

Стратегічний оборонний бюлетень передбачає реформування системи військової освіти відповідно до стандартів НАТО, що включає не лише технічну та тактичну підготовку, а й формування у військовослужбовців демократичних цінностей, поваги до прав людини, розуміння принципів цивільно-військових відносин у демократичному суспільстві.

Концепція національно-патріотичного виховання визначає патріотизм як одну з найвищих цінностей, наголошує на необхідності формування у молоді, зокрема у майбутніх захисників держави, глибокого усвідомлення свого обов'язку перед Батьківщиною.

Освітньо-професійні програми підготовки офіцерів за різними спеціальностями включають громадянську компетентність до переліку загальних (ключових) компетентностей випускника ВВНЗ поряд з професійними компетентностями.

Отже, громадянська компетентність майбутнього офіцера є складним, багатокомпонентним утворенням, що включає когнітивний, ціннісно-мотиваційний та діяльнісний компоненти. Її формування ґрунтується на потужній нормативно-правовій базі. Це створює теоретичне та правове підґрунтя для розробки системи принципів формування громадянської компетентності у процесі фахової підготовки майбутніх офіцерів ЗСУ.

Формування громадянської компетентності майбутніх офіцерів потребує чітко структурованої системи принципів, що враховує як загальнопедагогічні закономірності, так і специфіку військової освіти. Ця система базується на трьох взаємопов'язаних групах принципів: загальнодидактичних, специфічних та організаційних, які у своїй сукупності забезпечують цілісність і ефективність

освітнього процесу.

Розглянемо докладніше загальнодидактичні принципи формування громадянської компетентності майбутніх офіцерів ЗСУ, адаптовані до специфіки військової освіти.

Принцип науковості та зв'язку теорії з практикою передбачає формування громадянської компетентності на основі науково обґрунтованих концепцій громадянства, демократії, прав людини та конституційного права. У військовому контексті цей принцип реалізується через вивчення актуальних доктринальних документів, аналіз сучасних збройних конфліктів крізь призму міжнародного гуманітарного права, дослідження кейсів морально-етичних дилем у військовій справі. Курсанти мають не лише засвоювати теоретичні положення про громадянські цінності, а й застосовувати їх у практичних ситуаціях: під час тактичних навчань, прийняття рішень у змодельованих бойових умовах, планування операцій з урахуванням захисту цивільного населення. Зв'язок теорії з практикою досягається через аналіз історичних прикладів громадянської мужності українських воїнів, вивчення досвіду антитерористичної операції та операції Об'єднаних сил, стажування в діючих військових частинах з акцентом на дотримання правових та етичних норм.

Принцип систематичності та послідовності вимагає побудови логічної системи формування громадянської компетентності протягом усього періоду навчання у військовому закладі освіти. Цей принцип передбачає поетапне ускладнення завдань: від засвоєння базових конституційних прав і обов'язків громадянина на першому курсі до розв'язання складних етичних дилем командира підрозділу на випускному курсі. Систематичність реалізується через наскрізну інтеграцію громадянської тематики у різні навчальні дисципліни: історію України, правознавство, етику, тактику, стратегію. Послідовність забезпечується дотриманням логіки «від простого до складного» та «від знань до переконань і дій»: спочатку формуються когнітивні основи (знання про права, обов'язки, цінності), потім розвиваються емоційно-ціннісні установки (патріотизм, громадянська відповідальність), і нарешті відбувається становлення поведінкового компонента (готовність діяти згідно з громадянськими принципами навіть в екстремальних умовах).

Принцип свідомості й активності орієнтує освітній процес на розвиток критичного мислення, здатності до самостійного аналізу суспільно-політичних процесів та усвідомленого вибору громадянської позиції. На відміну від догматичного нав'язування ідеологічних штампів, цей принцип передбачає створення умов для активного залучення курсантів до дискусій про громадянські

цінності, дебатів з актуальних суспільних питань, участі у студентському самоврядуванні військового закладу. Свідомість формується через розуміння сенсу та значення громадянських чеснот для виконання офіцерських обов'язків, усвідомлення зв'язку між особистою громадянською позицією та ефективністю військової служби. Активність стимулюється через проєктну діяльність (організація заходів громадянсько-патріотичного спрямування), волонтерську роботу, участь у громадських ініціативах, написання есе та аналітичних матеріалів з громадянської проблематики. Важливим є заохочення курсантів до самостійного пошуку інформації, формулювання власної аргументованої позиції з дискусійних питань, готовності захищати свої переконання у коректній полемічній формі.

Принцип доступності та індивідуалізації враховує різний рівень базової громадянської освіти курсантів, їхні індивідуальні особливості, життєвий досвід, регіональне походження та мотиваційні чинники. Доступність означає адаптацію складності навчального матеріалу до актуального рівня розвитку курсантів, використання зрозумілих прикладів та аналогій, поступове введення спеціальної термінології. Індивідуалізація передбачає диференційований підхід: для курсантів з високим рівнем громадянської обізнаності пропонуються додаткові завдання дослідницького характеру, творчі проєкти, можливість виступати менторами для однокурсників; для тих, хто потребує додаткової підтримки, організовуються консультації, надаються додаткові матеріали, створюються умови для поступового нарощування компетентності. Важливо враховувати, що курсанти можуть мати різний досвід участі у громадському житті: хтось міг брати участь у Революції Гідності чи волонтерському русі, інші приходять до військового закладу без такого досвіду. Ця різноманітність має використовуватися як ресурс для взаємонавчання та обміну досвідом у курсантському колективі.

Принцип наочності та практичної спрямованості в контексті формування громадянської компетентності реалізується через використання автентичних матеріалів, документальних фільмів про захисників України, зустрічей з ветеранами, відвідування меморіальних комплексів та музеїв військової історії. Наочність включає демонстрацію конкретних прикладів громадянської мужності, аналіз реальних випадків етичних дилем, з якими стикалися офіцери під час виконання службових обов'язків. Практична спрямованість забезпечується через моделювання ситуацій, де курсантам необхідно приймати рішення з урахуванням громадянсько-правових та етичних норм: взаємодія з цивільним населенням під час військових навчань, дотримання правил

поводження з військовополоненими у рольових іграх, планування операцій з мінімізацією ризиків для цивільних об'єктів. Цей принцип передбачає створення освітнього середовища, де громадянські цінності не залишаються абстрактними деклараціями, а втілюються у повсякденній практиці військового навчального закладу: через прозорість прийняття рішень командуванням, дієве студентське самоврядування, механізми захисту прав курсантів, культуру взаємоповаги та гідності.

Вважаємо за доцільне виокремити низку специфічних принципів формування громадянської компетентності майбутніх офіцерів ЗСУ.

Принцип патріотичної спрямованості є системотвірним для формування громадянської компетентності майбутніх офіцерів і передбачає виховання глибокої любові до Батьківщини, усвідомленої готовності до її захисту, гордості за належність до українського народу та його Збройних Сил. Цей принцип реалізується не через абстрактну риторику, а через вивчення героїчної історії України, аналіз внеску українців у світову цивілізацію, осмислення сучасної боротьби за незалежність і територіальну цілісність держави. Патріотизм майбутнього офіцера має бути свідомим і критичним: він включає здатність об'єктивно оцінювати як досягнення, так і проблеми держави, розуміння того, що справжня любов до Батьківщини проявляється не у сліпому захопленні, а у готовності працювати над її розвитком та захистом. Важливим аспектом є формування розуміння, що захист Батьківщини – це не лише військова справа, а й захист демократичних цінностей, прав людини, європейського вибору України. Патріотична спрямованість передбачає виховання поваги до державної символіки, національної мови та культури, історичної пам'яті, поєднаної з відкритістю до діалогу з іншими культурами та повагою до міжнародних партнерів України. Цей принцип реалізується через систему заходів: відзначення державних свят та пам'ятних дат, організація патріотичних акцій, участь у волонтерських проєктах підтримки армії, створення музейних експозицій у навчальному закладі, підтримка зв'язків з ветеранами та захисниками України.

Принцип демократичності встановлює необхідність гармонійного поєднання специфіки військової служби (ієрархія, субординація, обов'язковість виконання наказів) з дотриманням демократичних цінностей та прав людини. Цей принцип є особливо важливим для української армії, яка пройшла шлях від радянської авторитарної моделі до сучасних стандартів демократичних збройних сил. Демократичність передбачає, що військова дисципліна базується не на сліпому підпорядкуванні та страху покарання, а на усвідомленні необхідності чіткого виконання обов'язків для досягнення спільної мети – захисту держави.

Курсанти мають розуміти, що навіть в умовах жорсткої військової ієрархії їхні конституційні права зберігаються, що існують механізми захисту від неправомірних наказів, що вони мають право на власну думку (хоча й зобов'язані виконувати законні накази). Принцип демократичності реалізується через створення у військовому навчальному закладі атмосфери, де повага до особистості курсанта поєднується з вимогливістю, де заохочується ініціатива та творчість у дозволених рамках, де існують прозорі правила та справедливі процедури вирішення конфліктних ситуацій. Важливо формувати у майбутніх офіцерів розуміння, що демократичні цінності роблять армію сильнішою: солдати, які усвідомлюють, за що вони борються, і чиї права поважаються, мотивовані набагато більше, ніж ті, хто діє лише з примусу. Цей принцип передбачає також виховання поваги до цивільного контролю над армією, розуміння ролі Збройних Сил у демократичній державі, неприпустимості втручання військових у політичний процес.

Принцип громадянської відповідальності формує в майбутніх офіцерів усвідомлення їхньої особливої соціальної місії та підвищеної відповідальності перед суспільством. Офіцер – це не лише військовий професіонал, а й громадянин, який володіє владними повноваженнями, має доступ до зброї та управляє підлеглими. Це накладає додаткові етичні зобов'язання та вимагає високого рівня моральності, чесності, порядності. Принцип громадянської відповідальності передбачає формування розуміння, що рішення офіцера можуть мати життєво важливі наслідки для підлеглих, цивільного населення, держави в цілому. Тому майбутній офіцер має володіти здатністю прогнозувати наслідки своїх дій, брати на себе відповідальність за прийняті рішення, мати мужність визнавати помилки та виправляти їх. Громадянська відповідальність включає також усвідомлення того, що офіцер є взірцем для підлеглих і для суспільства, його поведінка формує образ армії в очах громадян. Цей принцип реалізується через систему завдань, де курсанти аналізують етичні дилеми командира (коли треба вибирати між виконанням бойового завдання та збереженням життів підлеглих, між дотриманням наказу та власним моральним переконанням), вчать обґрунтовувати свої рішення, передбачати їхні наслідки. Важливо виховувати розуміння, що справжня відповідальність проявляється не лише у готовності відповідати за результати своїх дій, а й у прагненні постійно вдосконалюватися, розвивати професійні та моральні якості, бути гідним довіри, яку суспільство покладає на офіцерський корпус.

Принцип правової культури забезпечує формування у майбутніх офіцерів глибокого розуміння та непохитного дотримання Конституції України,

національного законодавства, міжнародного гуманітарного права, статутів та положень Збройних Сил. Цей принцип є критично важливим в умовах, коли українські військові беруть участь у реальних бойових діях і коли порушення правових норм може мати катастрофічні наслідки як для конкретних людей, так і для міжнародного іміджу держави. Правова культура офіцера включає не лише знання законів, а й внутрішнє переконання в необхідності їх дотримання, навіть коли це складно або не вигідно. Майбутні офіцери мають засвоїти фундаментальний принцип: незаконний наказ не підлягає виконанню, і вони несуть особисту відповідальність за військові злочини навіть у випадку, коли діяли за наказом. Особлива увага приділяється вивченню міжнародного гуманітарного права (Женевські конвенції, заборона тортур, захист цивільного населення, правила поводження з військовополоненими), оскільки його дотримання є не лише юридичним обов'язком, а й моральним імперативом, що відрізняє цивілізовану армію від збройних формувань. Принцип правової культури передбачає формування нульової толерантності до корупції, зловживання службовим становищем, порушення прав підлеглих. Реалізація цього принципу досягається через вивчення відповідних юридичних дисциплін, аналіз судових справ щодо військових злочинів, моделювання ситуацій правового характеру, створення у навчальному закладі атмосфери верховенства права, де будь-які порушення мають чіткі наслідки, а правові процедури є прозорими та справедливими.

Принцип полікультурності та толерантності готує майбутніх офіцерів до ефективної взаємодії у багатонаціональному та поліконфесійному середовищі як всередині Збройних Сил України, так і в рамках міжнародних операцій та співпраці з арміями країн-партнерів. Україна є багатонаціональною державою, де поряд з українцями проживають представники різних етнічних спільнот, і всі вони можуть служити в армії. Офіцер має володіти здатністю створювати згуртований підрозділ, незважаючи на етнічну, мовну чи релігійну різноманітність його складу, вміти запобігати конфліктам на ґрунті нетерпимості, формувати атмосферу взаємоповаги. Полікультурність не означає релятивізму чи відмови від національної ідентичності – навпаки, вона передбачає поєднання міцної української ідентичності з повагою до культурної різноманітності. Цей принцип набуває особливої актуальності в контексті євроатлантичної інтеграції України, участі українських військових у міжнародних навчаннях та операціях, де необхідна здатність до міжкультурної комунікації, розуміння культурних особливостей союзників та партнерів. Толерантність офіцера включає неприйняття будь-яких форм дискримінації за

ознаками раси, національності, статі, релігії, соціального походження, політичних переконань. Реалізація цього принципу досягається через вивчення культурного розмаїття України та світу, організацію міжкультурних заходів, запрошення представників різних культурних спільнот, аналіз кейсів міжкультурної взаємодії у військовому контексті, участь у міжнародних студентських обмінах. Важливо виховувати розуміння, що сучасні збройні сили є інклюзивними і що різноманітність робить їх сильнішими, оскільки приносить різні перспективи, досвід та компетенції.

Принцип єдності професійної та громадянської ідентичності встановлює необхідність цілісного розвитку особистості майбутнього офіцера, де професійні військові компетенції нерозривно пов'язані з громадянськими якостями та цінностями. Цей принцип протидіє можливому відокремленню «військового професіоналізму» від громадянської свідомості, коли офіцер розглядає себе лише як виконавця технічних функцій, не замислюючись про ширший соціальний контекст своєї діяльності. Майбутній офіцер має усвідомлювати, що він одночасно є і професійним військовим, і громадянином України, і що ці ідентичності не суперечать одна одній, а взаємно збагачуються. Професіоналізм офіцера включає не лише тактичні та технічні навички, а й громадянську мудрість, етичну зрілість, здатність бачити свою службу як частину більшої місії – захисту демократичних цінностей та конституційного ладу України. Принцип єдності ідентичності передбачає, що громадянські чесноти (патріотизм, чесність, відповідальність, повага до прав людини) не є чимось зовнішнім відносно професійної діяльності офіцера, а становлять її внутрішню суть. Офіцер, який є компетентним громадянином, краще розуміє потреби суспільства, яке він захищає, вміє налагоджувати конструктивну взаємодію з цивільними структурами, здатний бути медіатором між армією та суспільством. Реалізація цього принципу досягається через інтеграцію громадянської проблематики у викладання фахових дисциплін, створення міждисциплінарних проєктів, організацію рефлексивних практик, де курсанти аналізують зв'язок між своїм професійним розвитком та громадянським становленням. Важливо формувати образ ідеального офіцера як особистості, в якій професійна майстерність гармонійно поєднується з високими моральними якостями, інтелектом, культурою, активною громадянською позицією.

Важливим компонентом системи принципів формування громадянської компетентності майбутніх офіцерів ЗСУ є принципи організації освітнього процесу. Зупинимося на них докладніше.

Принцип інтеграції громадянського виховання у фахові дисципліни

передбачає, що формування громадянської компетентності не може бути обмежене лише окремими предметами суспільно-гуманітарного циклу, а має охоплювати весь освітній процес військового навчального закладу. Цей принцип реалізується через насичення змісту фахових дисциплін громадянською проблематикою: під час вивчення тактики аналізуються етичні аспекти планування операцій та дотримання міжнародного гуманітарного права; у курсі вогневої підготовки обговорюються правила застосування зброї та відповідальність за порушення; на заняттях з військового управління вивчаються принципи демократичного лідерства та захисту прав підлеглих; у рамках військово-інженерної підготовки розглядається відповідальність за мінімізацію екологічного впливу військової діяльності. Інтеграція досягається через використання викладачами різних дисциплін наскрізних кейсів, що містять громадянську компоненту, організацію міждисциплінарних проєктів, де курсанти застосовують як професійні, так і громадянські компетенції. Цей принцип вимагає відповідної підготовки викладацького складу, створення методичних матеріалів, що містять громадянський контекст для різних фахових тем, координації між кафедрами для забезпечення логічної послідовності та взаємодоповнення громадянської тематики у різних дисциплінах. Важливо, щоб інтеграція була органічною, а не штучною: громадянська проблематика має природно впливати зі змісту професійної підготовки, демонструючи курсантам, що бути хорошим офіцером неможливо без розвиненої громадянської компетентності.

Принцип рефлексивності спрямований на розвиток у майбутніх офіцерів здатності до критичного самоаналізу, усвідомлення власної системи цінностей, моральних переконань та їхнього впливу на професійну діяльність. Рефлексивність є ключовою для формування автентичної громадянської компетентності, яка базується не на зовнішньому нав'язуванні норм, а на внутрішньому переконанні. Цей принцип передбачає створення в освітньому процесі спеціальних просторів для рефлексії: написання есе та щоденників, де курсанти аналізують свій досвід громадянського становлення; проведення дебрифінгів після практичних вправ та навчань, де обговорюються не лише тактичні, а й етичні аспекти дій; організація етичних семінарів, де курсанти мають можливість відкрито обговорювати моральні дилеми, ділитися сумнівами та складними питаннями. Рефлексивність включає здатність усвідомлювати вплив власних упереджень, стереотипів, емоцій на прийняття рішень, вміння ставити собі критичні питання про відповідність своїх дій власним цінностям та професійним стандартам. Особливо важливим є розвиток рефлексії щодо

морального вибору: курсанти мають навчитися аналізувати ситуації, де немає однозначно правильного рішення, де треба балансувати між різними цінностями та інтересами, усвідомлювати обмеження власної моральної компетентності та необхідність постійного етичного розвитку. Реалізація принципу рефлексивності вимагає створення атмосфери психологічної безпеки, де курсанти не бояться висловлювати сумніви та визнавати складність етичних питань, де викладачі виступають не як носії абсолютної істини, а як фасилітатори морального розвитку. Важливо використовувати методи, що стимулюють рефлексію: сократівський діалог, аналіз автобіографічних наративів, метод моральних дилем, техніки *mindfulness* та усвідомленого прийняття рішень.

Принцип соціального партнерства передбачає активну взаємодію військового навчального закладу з громадськими організаціями, ветеранськими спільнотами, правозахисними структурами, органами місцевого самоврядування, волонтерськими рухами для створення багатого середовища формування громадянської компетентності курсантів. Цей принцип визнає, що військовий заклад не є ізольованим островцем, а є органічною частиною громадянського суспільства, і що формування громадянської компетентності майбутніх офіцерів має відбуватися у взаємодії з різними соціальними акторами.

Соціальне партнерство реалізується через запрошення представників громадських організацій для проведення зустрічей з курсантами, організацію спільних проєктів (наприклад, волонтерські акції підтримки ветеранів, заходи військово-патріотичного виховання молоді, участь у громадських слуханнях з питань національної безпеки), створення можливостей для стажування курсантів у громадських організаціях. Особливу цінність мають зустрічі з ветеранами, які можуть поділитися досвідом реальних етичних викликів на війні, розповісти про важливість дотримання гуманітарного права навіть в екстремальних умовах. Взаємодія з правозахисними організаціями допомагає курсантам глибше зрозуміти механізми захисту прав людини, роль громадянського контролю над силовими структурами. Принцип соціального партнерства передбачає також відкритість військового навчального закладу для діалогу з суспільством, організацію днів відкритих дверей, публічних лекцій, де представники закладу розповідають про сучасну військову освіту, розвінчують стереотипи, формують позитивний образ нового покоління офіцерів. Така відкритість сприяє зміцненню зв'язку між армією та суспільством, підвищенню довіри громадян до Збройних Сил, а для курсантів є важливим досвідом відповідальності перед суспільством, яке вони служитимуть.

Принцип моделювання професійних ситуацій морально-етичного

характеру визнає, що формування громадянської компетентності не може обмежуватися теоретичним вивченням етичних принципів, а потребує практичного досвіду прийняття складних моральних рішень у ситуаціях, наближених до реальних умов професійної діяльності офіцера. Цей принцип реалізується через широке використання активних методів навчання: рольових ігор, симуляцій, кейс-методу, проблемних ситуацій, де курсанти стикаються з етичними дилемами, що не мають простих рішень. Моделювання може включати ситуації різного типу: конфлікт між виконанням наказу та власними моральними переконаннями, необхідність балансувати між досягненням тактичних цілей та захистом цивільного населення, дилеми розподілу обмежених ресурсів, що впливають на життя підлеглих, ситуації, де треба протистояти неетичній поведінці вищого начальства. Важливо, щоб змодельовані ситуації були реалістичними, базувалися на реальних випадках з військової практики, містили всю складність та багатоаспектність реальних етичних викликів. Після відпрацювання ситуації обов'язковим є детальний дебрифінг, де аналізуються не лише прийняті рішення, а й процес їхнього обґрунтування, емоційні реакції учасників, альтернативні варіанти дій, можливі наслідки різних рішень. Моделювання має відбуватися з наростаючою складністю: від відносно простих ситуацій індивідуального морального вибору на молодших курсах до комплексних командних симуляцій на старших курсах, де курсанти мають приймати рішення в умовах невизначеності, дефіциту часу, конфліктуючих цінностей та інтересів. Цей принцип вимагає спеціальної підготовки викладачів-фасилітаторів, здатних професійно проводити дебрифінги, створювати психологічно безпечне середовище для обговорення складних питань, керувати групою в умовах можливих конфліктів думок. Реалізація принципу моделювання може включати також використання віртуальних симуляторів з етичною компонентою, де курсанти приймають рішення у змодельованому бойовому середовищі та бачать наслідки своїх дій для різних стейкхолдерів.

Принцип особистісного прикладу викладацького складу та командирів визнає, що найпотужнішим чинником формування громадянської компетентності курсантів є поведінка та цінності тих, хто їх навчає та виховує. Цей принцип базується на усвідомленні того, що формальне викладання громадянських цінностей матиме мінімальний ефект, якщо самі викладачі та командири не втілюють ці цінності у своїй повсякденній поведінці. Курсанти є надзвичайно чутливими до розриву між декларованими принципами та реальною практикою: якщо викладач говорить про повагу до прав людини, але сам принижує курсантів, якщо командир закликає до чесності, але толерує

корупцію, – це руйнує довіру та дискредитує самі ідеї громадянської компетентності. Натомість, коли курсанти щодня бачать приклади викладачів, які сумлінно виконують свої обов'язки, справедливо ставляться до всіх, готові визнавати помилки, захищають права підлеглих, виявляють громадянську мужність у складних ситуаціях, – це формує набагато глибші та стійкіші громадянські переконання, ніж будь-які лекції.

Принцип особистісного прикладу вимагає, щоб військовий навчальний заклад мав високі вимоги до морально-етичних якостей викладацького та командного складу, здійснював їхній професійний відбір не лише за фаховими критеріями, а й за громадянськими чеснотами. Важливо організовувати спеціальну підготовку для викладачів та командирів з питань громадянського виховання, етики військової служби, методів роботи з курсантами в контексті формування громадянської компетентності. Реалізація цього принципу передбачає також створення механізмів зворотного зв'язку, де курсанти можуть надавати оцінку етичності поведінки викладачів та командирів, і де ці оцінки справді враховуються. Культура військового навчального закладу має чітко демонструвати, що етичні порушення з боку викладацького складу неприйнятні та мають наслідки, що правила є однаковими для всіх незалежно від посади та звання. Особливу роль відіграють неформальні взаємодії, коли викладачі та командири діляться з курсантами власним досвідом етичних викликів, розповідають про свої помилки та уроки, демонструють, що моральний розвиток є постійним процесом навіть для досвідчених офіцерів. Важливо, щоб у навчальному закладі культивувалася атмосфера моральної серйозності, де етичні питання обговорюються відкрито, де цінуються чесність, мужність переконань, готовність протистояти неправді, де особистий приклад є не винятком, а нормою організаційної культури.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Представлена система принципів формування громадянської компетентності майбутніх офіцерів є цілісною та багаторівневою структурою, що охоплює всі ключові аспекти освітнього процесу у військовому навчальному закладі. Загальнодидактичні принципи забезпечують педагогічну обґрунтованість та методичну коректність освітнього процесу, специфічні принципи відображають унікальність громадянської компетентності як інтегрованої якості особистості офіцера, а організаційні принципи визначають оптимальні форми та методи практичної реалізації. Дотримання цієї системи принципів створює необхідні умови для формування нового покоління українських офіцерів – професіоналів, які органічно поєднують військову майстерність з глибокими громадянськими

переконаваннями, здатних захищати не лише територію держави, а й демократичні цінності, права людини, конституційний лад України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аніщенко, В., & Морозов, С. (2022). Формування готовності офіцерів до військово-професійної діяльності: ціннісно-смысловий аспект. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: Педагогічні науки*, 30(3), 6-21. <https://doi.org/10.32453/pedzbirnyk.v30i3.1293>
2. Бухун, А. (2017). Громадянська компетентність майбутніх офіцерів: допрофесійний етап розвитку та система компетентностей. *Педагогіка вищої та середньої школи*, 49, 209-220. <https://doi.org/10.31812/pedag.v49i0.1191>
3. Верховна Рада України. (1992). Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12>
4. Верховна Рада України. (1996). Конституція України. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
5. Верховна Рада України. (2014). Закон України «Про вищу освіту». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>
6. Жадан, І. В. (2022). *Громадянська компетентність: Соціальні очікування та реальність: Монографія*. Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології.
7. Кабінет Міністрів України. (2015). Концепція національно-патріотичного виховання. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/641-2015-%D1%80>
8. Кабінет Міністрів України. (2016). Стратегічний оборонний бюлетень України. <https://www.mil.gov.ua>
9. Макогончук, Н., & Романишина, Л. М. (2022). Теоретичні аспекти громадянського виховання майбутніх офіцерів-прикордонників. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: Педагогічні науки*, 3, 356-369.
10. Остапенко, О. І., Тимчик, М. В., Зубалій, М. Д., Журба, К. О., Бінецький, Д. О., Касіч, Н. П., & Кузора, І. В. (2022). *Військово-патріотичне виховання учнів в умовах ідейно-світоглядної конфронтації: Навчально-методичний посібник*. Київ.
11. Президент України. (2015). Воєнна доктрина України. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555/2015>
12. Президент України. (2020). Стратегія національної безпеки України. <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>
13. Розсоха, А. П., & Сотніченко, М. М. (2025). Громадянська компетентність майбутніх офіцерів у контексті освітньої проблематики. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*, 162, 36-45.
14. Тарбар, Є. О. (2021). *Виховання громадянської відповідальності майбутніх офіцерів військових закладів вищої освіти* [Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії]. Харків.

PRINCIPLES OF FORMING CIVIC COMPETENCE OF FUTURE OFFICERS OF THE ARMED FORCES OF UKRAINE IN THE PROCESS OF PROFESSIONAL TRAINING

Olga Marchenko
Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Professor of the Department of Sociology and Psychology,

Kharkiv National University of Internal Affairs
Kharkiv, Ukraine
ORCID ID 0000-0003-1007-9560
Marchenko_8@ukr.net

Iryna Sydorenko
PhD, Associate Professor, Docent of Department of Engineering and
Fundamental Disciplines
Educational and Scientific Institute of Logistics, National Academy of the
National Guard of Ukraine
Kharkiv, Ukraine
ORCID ID 0000-0001-7434-682X
sept22@ukr.net

Abstract. The article is devoted to the theoretical substantiation of a comprehensive system of principles for forming civic competence of future officers of the Armed Forces of Ukraine in the process of their professional training. The relevance of the study is determined by several factors: the transformation of the Armed Forces of Ukraine in accordance with NATO standards, which requires training officers of a new type who combine high combat qualities with awareness of civic responsibility, respect for human rights and democratic principles; the experience of combat operations, which has demonstrated that morale, patriotic motivation and civic consciousness of military personnel are no less important factors of combat capability than technical equipment and tactical training; the processes of democratization of Ukrainian society, which require rethinking traditional approaches to military education and overcoming authoritarian practices.

The article reveals the essence of civic competence of a future officer as an integrated quality of personality that includes three interrelated components: cognitive (knowledge of constitutional foundations, human rights, international humanitarian law, democratic values), value-motivational (patriotism, civic dignity, responsibility, respect for human rights, tolerance, professional honor), and behavioral (ability to make decisions based on democratic values, comply with international humanitarian law, counteract discrimination, demonstrate civic position). A comprehensive system of principles is presented, structured into three groups: general didactic principles (scientific character and connection of theory with practice, systematicity and consistency, consciousness and activity, accessibility and individualization, visual demonstration and practical orientation), specific principles (patriotic orientation, democracy, civic responsibility, legal culture, multiculturalism and tolerance, unity of professional and civic identity), and organizational principles (integration of civic education into professional disciplines, reflexivity, social partnership, modeling of professional situations of moral and ethical character, personal example of teaching staff and commanders). Each principle is thoroughly analyzed in terms of its content, implementation mechanisms, and significance for the formation of civic competence. It is substantiated that adherence to this system of principles creates the necessary conditions for forming a new generation of Ukrainian officers – professionals capable of defending not only the territory of the state, but also democratic values, human rights, and the constitutional order of Ukraine. The system of principles is based on a solid regulatory and legal framework, including the Constitution of Ukraine, laws on higher education and military service, national security strategies, and concepts of national-patriotic education.

Keywords: civic competence; professional training of officers; Armed Forces of Ukraine; principles of competence formation; military education; patriotic education; democratic values.

REFERENCES

1. Anishchenko, V., & Morozov, S. (2022). Formuvannya hotovnosti ofitseriv do viiskovo-profesiinoi diialnosti: tsinnisno-smyslovyi aspekt [Formation of officers' readiness for military-professional activity: Value-semantic aspect]. *Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy. Serii: Pedahohichni nauky*, 30(3), 6-21. <https://doi.org/10.32453/pedzbirnyk.v30i3.1293>
2. Bukhun, A. (2017). Hromadianska kompetentnist maibutnikh ofitseriv: doprof esiinyi etap rozvytku ta systema kompetentnostei [Civic competence of future officers: Pre-professional stage of development and system of competencies]. *Pedahohika vyshchoi ta serednoi shkoly*, 49, 209-220. <https://doi.org/10.31812/pedag.v49i0.1191>
3. Kabinet Ministriv Ukrainy. (2015). *Kontseptsiiia natsionalno-patriotychnoho vykhovannia* [Concept of national-patriotic education]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/641-2015-%D1%80>
4. Kabinet Ministriv Ukrainy. (2016). *Stratehichnyi oboronnyi biuleten Ukrainy* [Strategic defense bulletin of Ukraine]. <https://www.mil.gov.ua>
5. Makohonchuk, N., & Romanyshyna, L. M. (2022). Teoretychni aspekty hromadianskoho vykhovannia maibutnikh ofitseriv-prykordonnykh [Theoretical aspects of civic education of future border guard officers]. *Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy. Serii: Pedahohichni nauky*, 3, 356-369.
6. Ostapenko, O. I., Tymchyk, M. V., Zubalii, M. D., Zhurba, K. O., Binetskyi, D. O., Kasich, N. P., & Kuzora, I. V. (2022). *Viiskovo-patriotychne vykhovannia uchniv v umovakh ideino-svitohliadnoi konfrontatsii: Navchalno-metodychnyi posibnyk* [Military-patriotic education of students in conditions of ideological-worldview confrontation: Educational-methodical manual]. Kyiv.
7. Prezydent Ukrainy. (2015). *Voienna doktryna Ukrainy* [Military doctrine of Ukraine]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555/2015>
8. Prezydent Ukrainy. (2020). *Stratehiia natsionalnoi bezpeky Ukrainy* [National security strategy of Ukraine]. <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>
9. Rossokha, A. P., & Sotnichenko, M. M. (2025). Hromadianska kompetentnist maibutnikh ofitseriv u konteksti osvitoi problematyky [Civic competence of future officers in the context of educational issues]. *Naukovi zapysky. Serii: Pedahohichni nauky*, 162, 36-45.
10. Tarbar, Ye. O. (2021). *Vykhovannia hromadianskoi vidpovidalnosti maibutnikh ofitseriv viiskovykh zakladiv vyshchoi osvity* [Education of civic responsibility of future officers of military higher education institutions] [Doctoral dissertation]. Kharkiv.
11. Verkhovna Rada Ukrainy. (1992). *Zakon Ukrainy "Pro viiskovyi oboviazok i viiskovu sluzhu"* [Law of Ukraine "On military duty and military service"]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12>
12. Verkhovna Rada Ukrainy. (1996). *Konstytutsiia Ukrainy* [Constitution of Ukraine]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
13. Verkhovna Rada Ukrainy. (2014). *Zakon Ukrainy "Pro vyshchu osvitu"* [Law of Ukraine "On higher education"]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>
14. Zhadan, I. V. (2022). *Hromadianska kompetentnist: Sotsialni ochikuvannia ta realii: Monohrafiia* [Civic competence: Social expectations and realities: Monograph]. Natsionalna akademiia pedahohichnykh nauk Ukrainy, Instytut sotsialnoi ta politychnoi psykholohii.

Матеріали надійшли до редакції
19.09.2025 р.